

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

Philippi Clüveri[i] Germaniæ Antiquæ Libri tres

Clüver, Philipp

Lugduni Batavorum, 1631

Cap. XIV. De Chamavis, & Angrivariis.

urn:nbn:de:hbz:466:1-44541

quàm primos. jam verò vocabula ista *Bruçteri*, & *Briçteri*, & *Burçteri*, multo propius accedunt ad vocem *burg*, quàm *Boruçtarii*, & *Bortarii*. An verò vox ista *burg* adeò primis illis Romanis fuit incognita atque inusitata, uti eam in hac gente numquàm satis exprimere quiverint? At jam Tacitus, & alii ante eum, qui Augusti Tiberique res in Germaniâ gestas scripserunt, *Asciburgium* & *Teutoburgium* memorarunt: & Plinius aliq; *Burgundionum* nobilissimam gentem: Ptolemæo autem *Laciburgium* est opidum, & *Asciburgius* mons, & *Visburgii* populi.

Ceterùm BRUÇTEROS Strabo & Ptolemæus distingvunt in MAJORES, atque MINORES. hos Luppia, illos Frisia & Chaucis conterminos faciunt. Strabo 10 lib. VII: *Ἐπὶ τῶν δὲ τῶν Ἀμασιᾶν Φέρονται Βίοντιος πρὸς τὴν Λεππίας ποταμὸς, ῥέων δὲ Βρυκτίρων τῶν ἑλαπίδων.* id est: *In eadem cum Amisiâ partem feruntur Visurgis & Luppia, qui per Bruçteros minores fluit.* Ptolemæus: *κατὰ μὲν τῆς Γερμανίας, πρὸς τὸν Ῥῆνον ποταμὸν, δεξιόθεν ἀπ' ἀρκτων, οἱ τὸν Βρυκτίροι οἱ μικροὶ, καὶ οἱ Σόγαμβροι.* hoc est: *Incolunt autem Germaniam, juxta Rhenum amnem, si à septentrionibus ordiaris, Bruçteri minores, ac Sigambri.* Et postea: *Ἐλάσσονα δὲ εἶδη μετὰ τὴν κείνην, Καυχῶν ἰσθμὸν τῶν μικρῶν καὶ τῶν Σηθῶν, Βρυκτίροι οἱ μέγιστοι ὑφ' οὓς Χαμάβοι.* id est: *Minores verò gentes interjacent, inter Chaucis minores & Svevos, Bruçteri minores; sub quibus Chamavi.* Omnia quum alioquin Ptolemæus turbet, & heic etiam falsò Svevos Cæsaris immisceat; tamen rectè *Bruçteros minores* junxit Rheno, apud divortium amnis; quæ loca prius Marfi habuere: & rectè item Sigambri, scilicet 20 ad Luppiam; in quæ loca Marfi postea migrarunt. rectè etiam *Bruçteros majores* continuasse Cauchis & Chamavis, infra mox patebit.

CAP. XIV.

De CHAMAVIS & ANGRIVARIIS.

ANTIQUISSIMAM CHAMAVORUM memoriam reperio apud auctorem nostrum, annal. XIII. Nempe quum Nerone Romæ imperitante, Anfibarii, à Chaucis pulsi, agros ad Rheni ripam vacuos, & militum Romanorum usui sepositos, obdidissent; Romani autem excedere eos juberent: Bojocalus, 30 fortè dux eorum, apud Romanos pro concessione novarum sedium verba faciens, *Chamavorum quondam ea arva, mox Tubantum, & post Visporum fuisse*, testatur. Unde patet, ante Julii Cæsaris in Galliam expeditiones, Rheni ripam coluisse Chamavos. nam Cæsaris ævo Sigambros ea loca tenuisse, supra demonstratum est. Quo casu, & in quas à Rheno illi migraverint terras, omnino incertum est. Taciti ævo quia unà cum ANGRIVARIIS Bruçterorum occupant agros; jam antea utrosque conterminos fuisse Bruçteris, junctasque inter se habuisse sedes, simile veri est. De Angrivariis confirmat sententiam hanc Tacitus annal. II. quidpe quum Germanicus Cæsar ab oceano & Amisiâ amne ad Visurgim profectus, castra in lævâ fluminis ripâ metaretur; *Metanti*, inquit auctor, *castra Cæsari Angrivavorum defectio à tergo nuntiatur.* Castra autem in ripâ Vi- 40 surgis posita fuisse, liquet ex sequentibus: *Flumen Visurgis Romanos Cheruscosque interfuebat. ejus in ripâ dextrâ Arminius, frater in exercitu Romano, inter se colloquebantur. Postero die Germanorum acies trans Visurgim stetit. Cæsar, nisi pontibus præsiidiisque impositis, dare in discrimen legiones, hanc imperatorum ratus.* Ex his jam liquet, Angrivarios inter Amisiâ & Visurgim incoluisse. Exstat heic etiam nunc nomen eorum in vico *Engeren*, IX millibus passuum, in septentriones versus, ab opido *Osenbrügge* dissito. exstat item, clariore famâ, in opido *Engeren*, ducatus titulo insignito. Pergit Tacitus: *Cæsar transgressus Visurgim, indicio perfuga cognoscit, dilectum ab Arminio locum pugna; convenisse & alias nationes in silvam Herculi sacram; ausurosque nocturnam castrorum oppugnationem.* & postea: *Tertiâ ferme vigiliâ adsaltatum est castris.* inde Germanicus apud exercitum, Ar- 50 minius item apud suos concionantur, animosque militum firmant. *Sic accensos Germanos, & prælium poscentes, in campum, cui Idištaviso nomen, deducunt. is medius inter Visurgim & colles, ut ripa fluminis cedant, aut prominentia montium resistunt, inaequaliter sinuatur. pone tergum insurgent silva; editis in altum ramis, & purâ humo inter arborum truncos. campum & prima silvarum barbara acies tenuit: soli Cherusci juga insedere, ut præliantibus Romanis desuper incurrerent. paullo post: Interea pulcherrimum augurium, octo aquile petere silvas & intrare visa, imperatorem advertere. exclamat, trent, sequerentur Romanas aves, propria legionum numina. simul pedestris acies infertur; & præmissus eques postremos ac latera impulit. mirumque dictu, duo hostium agmina diversa fugâ, qui silvam tenuerant, in aperta, qui campis adstiterant,*

in silvam ruebant. medii inter hos Cherusci, collibus detrudebantur: inter quos insignis Arminius manu, voce, vulnere, sustentabat pugnam. incubueratque sagittariis, illa rupturus, ni Rhetorum, Fendelicorumque, & Gallica cohortes signa objecissent. nisi tamen corporis & impetu equi pervasit, oblitus faciem suo cruore, ne nosceretur. quidam agnitum à Chaucis, inter auxilia Romana agentibus, emissumque tradiderunt. Virtus seu fraus eadem Ingviovero effugium dedit. ceteri passim trucidati. & plerisque, tranare Visurgim conantes, injecta tela, aut vis fluminis, postremò moles ruentium, & incidentes ripe operuere. quidam turpi fugâ in summa arborum nisi, ramisque se occultantes, admotis sagittariis, per ludibrium figebantur. alios prorutæ arbores afflixere. Magna ea victoria, neque cruenta nobis fuit. quintâ ab horâ dici ad noctem cæsi hostes, decem millia passuum cadaueribus atque armis opplevère: repertis inter spolia catenis, quas in Romanos, ut non dubio eventu, portaverant. Miles in loco prælii Tiberium imperatorem salutavit: struxitque aggerem; & in modum trophæorum arma, subscriptis victarum gentium nominibus, imposuit. Hæc perinde Germanos vulnere, luctus, excidia, quam ea species, dolore & irâ adfecit. qui modò abire sedibus, trans Albim concedere, parabant; pugnam volunt, arma rapiunt: plebes, primores, juvenus, senes, agmen Romanorum repente incurstant, turbant. postremò diligunt locum, flumine & silvis clausum, artâ intus planitie & humidâ: silvas quoque profunda palus ambibat; nisi quòd latus unum Angrivarii lato aggere extulerant, quo à Cheruscis dirimerentur. hic pedes adstitit. equitem propinquis lucis texere, ut ingressis silvam legionibus à tergo foret: Nihil ex iis Casari incognitum: consilia, locos, promta, occulta noverat: astusque hostium in perniciem ipsi vertebat. Sejo Tuberoni legato tradit equitem, campumque. perditum aciem ita instruxit, ut pars equo in silvam aditu incederet, pars objectum aggerem enteretur. quod arduum sibi. cetera legatis permisit. Quibus plana evenerant, facile intrupere: quis impugnandus agger, ut si murum succederent, gravibus supernè ictibus conflabantur. Sensit dux imparem cominus pugnam; remotisque paulum legionibus, funditores libratoresque excutere tela & proturbare hostem jubet. misse è tormentis hasta: quantoque conspicui magis propugnatores, tanto pluribus vulneribus dejecti. Primus Casar cum pratoris cohortibus, capto vallo, dedit impetum in silvas. conlato illic gradu certatum. hostem à tergo palus, Romanos flumen aut montes claudabant. utrisque necessitas in loco, spes in virtute, salus ex victoriâ. Nec minor Germanis animus; sed genere pugnae & armorum superabantur: cum ingens multitudine artis locis pralongas hastas non protenderet, non colligeret; neque adfultibus & velocitate corporum uteretur, coacta stabile ad prælium: contra miles, cui scutum pectori adpressum, & insidens capulo manus, latos barbarorum artus, nuda ora foderet; viamque strage hostium aperiret. imprompto jam Arminio, ob continua pericula, sero illum recens acceptum vulnus tardeverat. Quin & Ingvioverum, totâ volitantem acie, fortuna magis, quam virtus, deferebat. & Germanicus, quò magis adnosceretur, detraxerat regimen capiti; orabatque, insisterent cadibus; nil opus captivis; solam inter necionem gentis finem bello fore. Iamque sero diei subducit ex acie legionem faciendis castris. cetera ad noctem cruore hostium satiata sunt. equites ambigè certavere. Laudatis pro concione victoribus, Casar congeriem armorum struxit, superbo cum titulo, Debellatis inter Rhenum Albimque nationibus, exercitum Tiberii Casaris ea monumenta Marti & Tori & Augusto sacravisse. de se nihil addidit, metu invidiæ, an ratus conscientiam facti satis esse. Mox bellum in Angrivarios Stertinio mandat, ni deditionem properavissent. atque illi supplices, nihil abnuendo, veniam omnium accepere. His verbis sedulo perpensis, Visurgisque tractu diligenter considerato; reperio, nullum situm geminæ huic pugnae magis convenire, quam eum, qui in dextrâ ripâ inter duo est opida Minden & Oldendorp. nam & primi hæc post Oceanum confurgunt montes, & amnis in varios ingenteisque flexus torquetur, simulque Angrivariorum fines rectè hoc loco in Cheruscos sinuantur. Prima pugna commissa est inter dictum opidum Oldendorp, & vicum Stemme, circa arcem Eisdorp; quam, unâ cum vico adjacente, veteris **IDISTAVISI CAMPI** nominis vestigia referre existimo: circa quam miles Romanus in loco prælii Tiberium imperatorem salutavit, struxitque aggerem, & in modum trophæorum arma, subscriptis victarum gentium nominibus, imposuit. 50

Alterâ pugna facta est in eadem ripâ, ex adverso urbis Mindensis, in eâ planitiæ humidâ, quæ inter dictam urbem & densam hodièque silvam sternitur: in quâ Cherusci Romanorum agmen, iter versus pontem, quâ opidum nunc est Minden, faciens, adfultavere. Tecti fuere Romani, lævum latus, fluminis ripâ; dextrum, montium jugo, quod, III millibus passuum supra dictum opidum, flumen altis ripis perrumpit. quo loco adposita ei est nunc arx Berge. In hac planitie Germanicus, jam secundo devictis hostibus, **TROPHÆA**, cum devictarum inter Rhenum Albimque nationum inscriptione, crexit. Eadem planities ab Angrivariis tunc temporis incolebatur. quam tamen postmodum aut sponte

sponte suâ deseruerunt, aut per vim ab Cheruscis extortam amiserunt. quidpe Trajani principatus primo anno, quum librum de Germaniâ conscriberet Tacitus, Cauchorum agri in Chattos usque sinuabantur. Terminos igitur Angrivariis circumscribo hujusmodi: Primum eisdem, quibus suprâ cinxi Tubanteis, per montium jugum ab opido *Bilefeld* ad opidum *Melle*; & hinc lineam ad vicum *Bentlage*, Amisiam adpositum: hinc aliam ab septemtrionibus ad lacum usque *Dommel*. inde, quâ Anfibarii olim occurrerant, itidem lineam, ad *Vifurgim* & opidum *Petersbagen*: hinc trans *Vifurgim*, quâ Cherusci erant contermini, aliam lineam ad opidum usque *Rentelen*, eidem anni impositum. hinc à meridie, quâ *Dulgibinis*, ut infrâ ostendam, jungebantur, *Vifurgim*, & cum amnem

10 qui apud vicum *Remen* *Vifurgi* miscetur, ad opidum usque *Herworden*: inde lineam ad opidum *Bilefeld* & Tubantum confinia ductam. Regiones nunc comprehenduntur his finibus istâ: *Schauemburgien*sis comitatus particula, dextrâ *Vifurgis* ripæ adposita; *Minden*sis episcopatus pars dimidia, versûs austrum; episcopatus *Osnabrugien*sis pars maxima; comitatus *Tekelburgien*sis particula septemtrionalis; & pars *Ravensbergien*sis comitatus, quâ castellum *Limborg*. Postquàm verò Tubantes inter *Dalichium*, ut suprâ ostensum, & *Luppian* confederunt; in horum antiquam sedem, ad *Dalichium* usque, Angrivariorum quosdam successisse, credibile est. unde nomen eorum hodiè in his oris manet, in opido *Engeren*, ducatus titulo insignito. In Notitiâ imperii Romani leguntur *Anglevarii*; nescio an non correctius *Angrevarii*.

20 Hactenus igitur de Angrivariis. qui quia hæc loca versûs meridiem tenuerunt, reliquum terrarum, quantum inter *Bructeros* atque *Cauchos* porrectum fuit, *CHAMA-VIS* cessisse necesse est. Firmatur hoc argumentum testimonio *Ptolemæi*; cujus verba hæc sunt: Ἰπὲρ αὐτῶν οὐδὲν Βρυκτιέροις οἰκίται μέχρι τῆς Ἀμισίας ποταμῶ· καὶ ἡ τρίτος Καυχοὶ οἰκίται, μέχρι τῆς Οὐισιόργης ποταμῶ· εἰτα Καυχοὶ οἰκίται, μέχρι τῆς Ἀλβί. id est: *Supra Bructeros sunt Frisii, ad Amisiam usque amnem. post hos Cauchi minores ad Vifurgim usque flumen: dein Cauchi majores, usque ad Albim. & postea: Ελλάστονα ἡ ἔθνη καὶ μετὰ τὴν κείνην. Καυχῶν μὲν τῶν μικρῶν καὶ τῶν Σαηθῶν, Βρυκτιέροις οἰκίται: ὑφ' οὓς καίμασι Καυχῶν ἡ τῶν μετῶν καὶ τῶν Σαηθῶν, Ἀγγελαίοι.* id est: *Minores verò gentes interjacent inter Cauchos minores & Suenos, Bructeri majores: sub quibus Chamavi. inter Cauchos autem majores & Suenos, Angrivarii.* Lege pro *Χαμάβοι* χαμάβοι, & in *Strabone* pro *Χαυβοί*, *Χάμαβοι*. Chamavos enim apud *Ptolemæum* esse debere; situs inter *Cauchos* & *Angrivarios* satis indicat. Scribuntur autem Græcè *Χάμαβοι* cum apud *Julianum*, in oratione ad senatum populumque *Atheniensem*; tum in *Eunapii Sardiani* historiis, quarum fragmenta in eclogis legionum exstant.

Terminos igitur Chamavi hæc in oris habuere; ab occasu *Amisiam*, ab vico *Bentlage* ad munimentum usque vulgò *Ten Oort* dictum. hinc ab ortu æstivo, *Laedam* amnem, qui ad dictum munimentum *Amisiam* miscetur; & ab ejus fonte lineam ad lacum *Dommel*. hinc ab ortu hiberno, quo limite ab *Angrivariis* ad prædictum usque vicum *Bentlage* distincti fuerint, jam antea dixi. Regiones hæc finibus nunc sternuntur istâ: inter *Laedam* & *Amisiam* amneis, *Ouer Alnen*, *Saderland*, *Hemmelingerland*; dein comitatus *Lingensis*, & *Osnabrugien*sis episcopatus pars septemtrionalis.

40 Hos igitur finis habuere dictæ duæ nationes, *Bructeri* ab solis ortu contermina. Postquàm verò horum agros occupaverunt; *Angrivarii* majorum *Bructerorum* loca versûs oceanum, *Chamavi* minorum versûs *Luppian* possederunt. sic enim suprâ ex *Sulpitio Alexandro* relatum: *Transgressus Rhenum, Bructeros, ripæ proximos, pagum etiam, quem Chamavi incolunt, depopulatus est; nullo usquam occurrente, nisi quod pauci ex Ampsivariis & Chattis, Mercomere duce, in ulterioribus collium jugis apparuere.* Hinc etiam apud *Julianum*, in dictâ oratione ad populum senatumque *Atheniensem*, *Chamavorum* simulque *Rhēni* fit mentio. *Eunapii* verò verba hæc sunt: τὰ Ἰβλίων εἰς τὴν πολεμίων χωρῶν, καὶ τῶν Χαμάβων ἰκετεύοντων, Φειδεῶν καὶ τῶν τῆς αἰσ οἰκίας, ὁ Ἰβλίων σπασχῶρει καὶ τὴν βασιλεία σφῶν παρελθεῖν κελύκει, ἐπειδὴ παρελθεῖ, καὶ ὅτι τῆς ὀχθῆς εἶδεν ἐσηκοῦν, ἰπὲρ αὐτῶν ποταμῶν, ἐρμηνεία ἔχων, διελθῆναι τὰς βαρβάρους. ἐκείνων ἡ παῖτα ποιεῖν ὄντων ἐπέμειν, ὁρῶν ἐν ποταμῶν πᾶσι καὶ ἀναγκάσι αὐτῶν τὴν εἰρήνην (Χαμάβων δὲ μὴ βαλομένων, ἀδύνατον εἶναι τὴν τῆς Βρετανικῆς νῆσος ὁλοπρωτίαν ὅτι τὰ Ῥωμαϊκὰ φέρμα διαπύμπειον) καμπίεθμ ἰπὸ τῆς χρείας, χαλεπῶν τὴν εἰρήνην, καὶ ἕμπερα ἢ λαθεῖν πείσεως ἕνεκεν. Hoc est: *In hostile solum profectus Julianus, Chamavis supplicantiibus, uti sibi parceret, impetrari id à se passus est. regemque eorum, progredi jussim, ut in ripâ Rhēni stantem vidit, consensu navigio, per interpretem cum barbaris loquutus est. Illis igitur omnia imperata se facturos adfirmantibus,*

quum honestam simul atque necessariam hanc sibi pacem esse cerneret, (nam Chamavis inuisis frumentum ex Britannia ad Romanorum castra subvehi nullo modo potest) flexus utilitate, concessit pacem, obsideis que firmanda fidei postulavit. Castra heic intelligi, quæ in Rheni larvâ ripâ erant posita, supra lib. II, cap. xxxvi, perspectum est. Hæc igitur de secundis Chamavorum sedibus.

Locus apud Ptolemæum in Germaniâ, inter Amisiam & Visurgim, est Τεκέλια, ΤΕΚΕΛΙΑ. cujus nomen, situsque inter dicta flumina, convenit hodiè arci Tekelenborg, in antiquo Angrivariorum Tubantumque confinio sita. quorum fuerit, haud facile dixerim.

CAP. XV.

De DULGIBINIS, sive DULGUMNIIS, & CHASSUARIS;
qui & CASSUARI, & CHATTUARI,
& CATTUARI.

POST QUAM Chamavi & Angrivarii Bructerorum occupavere solum, illorum sedes DULGIBINI, & CHASUARI, cum aliis quibusdam populis infederunt. De his sic Tacitus, in libro de Germaniâ: Angrivarios & Chamavos à tergo Dulgibini & Chasuari cludunt, atque gentes, haut perinde memorata, à fronte Frisi excipiunt. Eisdem heic Dulgibinis Chasuarisque tribui fincis, qui antè Chamavorum atque Angrivariorum fuerunt, satis perspicuum est. quidpe si antiquis Bructerorum finibus rectè præ fronte jacet Frisiarum ager ad ostia Rheni; certè antiqui Chamavorum fines & Angrivariorum rectè etiam dicuntur esse à tergo. Ceterum prisca Dulginorum Chasuarorumque quæ fuerint sedes, difficile fortassis fuerit dictu. Apud Ptolemæum hæc leguntur verba: Μεταξὺ Κανχίων τῶν μείζων, καὶ τῶν Σηθων Ἀγριμαίροι· εἰσα Λακκοβάρδοι· ὅφ' οὗς Δελγύμνιοι. id est: Inter Canchos majores & Suetos sunt Angrivarii: dein Laccobardi: sub quibus Dulgumniis. hos esse Dulgibinos Taciti, dubitari non potest; quando neque situs, neque nomen abhorret. Quis autem divinaverit, utrum vocabulum sit incorruptius? At de Laccobardis istis meritò quaratur, quinam fuerint; quum nullus alius eorum habeat auctor nomen; & ipsi Ptolemæo præter hos sint Λακκοβάρδοι, Langobardi: ita, uti hos esse illos, suspicari haud liceat. Anfibarii quum contermini fuerint, ut antè dictum, ab ortu solis Angrivariis; facile ego suspicor, corruptum esse apud Ptolemæum illorum vocabulum in Λακκοβάρδοι: pro quo scribendum censeam Ἀγριμαίροι. His autem quia à Ptolemæo subjiciuntur in meridiem versus Dulgumniis; partem hos antè fuisse crediderim Cheruscorum, à corpore suo in novis sedibus transgressam. Strabonis, de Germaniâ loquentis, verba lib. VII hæc sunt: πρὸς οὗς ἡ μέγιστη μέρη ὄφελος· οἱ δὲ πεισθέντες, τὰ μέγιστα κατέβλαψαν, καθ' ἑαυτοὺς οἱ Χερῆσκοι, καὶ οἱ τῶν Ἰσθητῶν παρ' οἷς τὰ τεῖλα τῶν γαλατῶν Ρωμαίων μὲν ἔπραττον, οὐδὲν Κυνήλιος ὁ Δρακωνοδηγὴν ἀπέλειπεν ἐν ἐνδραϊς. id est: Adversus hos plurimum prodest incredulitas. Quibus fides habita est, si maxima damna intulerunt: ut Cherusci, & horum subiecti; apud quos tres Romanorum legiones, cum duce Quintilio Varo, contra datam fidem insidiis circumventa interiorunt. De hac clade Variam pluribus agam infra in Cheruscis. ubi clarum reddam, factam eam fuisse circa opidum Dietmelle; quod tunc adpellabatur TEUTOBURGIUM. Hi igitur Cheruscorum sive subiecti, sive clientes, sive tandem socii, (tot quidpe diversis vocabulis adpellasse Cæsarem populos in Germaniâ, in aliorum fide ac clientelâ agenteis, supra, lib. I, cap. XLI, ostensum est) nulli alii fuere, quàm quos Tacitus vocat Dulgibinos, Ptolemæus verò Dulgumniorum nomine Ampsivariis ab meridie obtendit. Terminos igitur iis statuo, ab occasu & septentrionibus, quæ Angrivariis & Cheruscis jungebantur, primùm lineam ab opido Bilefeld ad opidum Herwarden; hinc amnem, qui ad vicum Remen Visurgi miscetur; inde ipsum Visurgim, ad confluentem usque Ambræ. inde ab ortu Ambræ ad vicum usque Dale: hinc lineam ad Luppæ fontem ductam. inde ab occasu montium jugum ad prædictum usque opidum Bilefeld. Comprehenditur hisce nunc finibus Lemgoensis agri maxima pars; quæ opida Lemgow, Dietmelle, Barndorp, Permunt, Rentelem, Flotow.

Locus antiquitate maximè clarus, est opidum Dietmelle; quod olim TEUTOBURGIUM dictum; & ab eo TEUTOBURGIENSIS SALTUS, inter id opidum & vicum Teutenmeyer situs: ut in Cheruscis clariùs docebo. Hæc igitur de Dulgibinis.

CHASUA-